

RUUMIINFENOMENOLOGIAA NAISNÄKÖKULMASTA

Sara Heinämaa, Martina Reuter & Kirsi Saarikangas (toim.): *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia. Gaudeamus, Helsinki 1997. 270 s.*

Naistutkimuksen ehkä keskeisin projekti on ollut erilaisten vastakohtaisuuksien ja niihin kietoutuvan olemusajattelun kyseenalaistaminen ja purkaminen. Erityisesti pohdinnan kohteena on ollut – tietysti – mies/nainen -jako ja siihen kiinteästi kytkeytyvä mieli/ruumis -dualismi, jossa mies on samastettu mieleen ja nainen ruumiiseen.

Nyt käsillä oleva teos on luultavasti perusteellisin ja pisimmälle kehitelty yritys riisua dikotomisuuksien ja olemusten kahleet niin naisen kuin miehenkin yltä. Teos keskittyy, kuten jo nimikin vihjaa, erityisesti ruumiiseen: kirjoittajat näkevät, että nimenomaan ruumis ja siihen liitetyt tulkinnat muodostavat sen Arkhimedeiden pisteen, josta käsin perinteiset asetelmat saadaan kammettua sijoiltaan.

Ponnahduslautana uuteen ruumiskäsitykseen, joka sijaitsee mieli/ruumis -dikotomian tuolla puolen, toimii Maurice Merleau-Pontyn kehittämä ruumiinfenomenologia. Mukana on toki muitakin ajattelijoita kuten Luce Irigaray, Hélène Cixous, Julia Kristeva, Michel Foucault ja tietenkin Simone de Beauvoir, mutta heidän ajatuksiaan tarkastellaan paljolti suhteessa ruumiinfenomenologiaan. Monet kirjoittajista löytävät heidän teksteistään ruumiinfenomenologisia juonteita ja painotuksia, jotka ovat tähän asti jääneet huomamatta. Näin esimerkiksi Irigarayn ja de Beauvoirin kohdalla, joita on totuttu tulkitsemaan aivan erilaisista viitekehyksistä käsin. Samalla teoksessa pyritään rakentamaan siltoja monien näennäisesti toisilleen vastakohtaisten suuntausten välille, tunnustaen kyllä niiden väliset erot, mutta nostaan samalla esiin niiden väliset liittymäkohdat ja yhteiset piirteet. Näin kirjoittajat hajottavat myös niitä dikotomioita, joita on ehtinyt rakentua naistutkimuksen sisälle. Erilaisuus, liike ja dialogisuus muodostavat teoksen ydinteeman.

Teos jakautuu kolmeen osaan: Nainen, Ruumis, Subjekti. Osat eivät kuitenkaan eristäydy kukin oman otsikkonsa alle, vaan liukuvat ja lomittuvat toinen toistensa lävitse. Ensimmäinen osa keskittyy lähinnä Irigarayn ajatteluun, viimeistä tekstiä lukuunottamatta. Osan kahdessa ensimmäisessä artikkelissa kirjoittajat tuovat esiin toisilleen vastakkaisiakin tulkintoja. Ensimmäinen, Vigdis Songe-Mollerin kirjoitus, osoittaa vakuuttavasti, että Irigarayn rakkauden käsite on jyrkästi vasta-

kohtainen hänen käsitykselleen ihmettelystä. Heti perään Sara Heinämaa todistaa aivan yhtä vakuuttavasti fenomenologisesta perspektiivistä, että näin ei ole: Irigarayn rakkauskäsitys ja näkemys ihmettelystä ovat harmonisessa sopusoinnussa toistensa kanssa. Ja kun lukija tästä kiusaantuneena alkaa selaila Irigarayn omaa värikkäin metaforin maalattua tekstiä, hän saattaa oivaltaa, että molemmat tulkinnat löytävät paikkansa, tavoittavat maalinsa omista lähtökohdistaan käsin. Ja varmasti Irigaray tarjoaa paikan myös lukijan omalle tulkinnalle.

Mielestäni ihmettelyn käsite, joka pilkkailee myös monien muiden kirjoittajien teksteissä, ansaitsee tietynlaisen erityisaseman naistutkimuksessa. Alunperin ihmettelystä on pidetty filosofian alkuna: kun irrottaudumme oppimistamme ennakkoluuloista ja -käsityksistä todellisuuden edessä ja kykenemme kohtaamaan sen täysin uutena ja vieraana, alamme ihmetellä sitä. Monet filosofit ovat kuitenkin pitäneet ihmettelystä lähinnä välineenä tiedon hankkimiseen, eivätkä ole arvostaneet sitä päämääränä itsessään. Irigaray ja hänen kommentaattorinsa tässä teoksessa taas korostavat ihmettelyn itseisarvoa: he näkevät sen tärkeänä lähtökohdana toisen kohtaamiselle. Toisin sanoen he haluavat asettaa ihmettelyn naisen ja miehen väliin. Tämä on erittäin tärkeä asia erityisesti miehen näkökulmasta, koska nimenomaan mies on nähnyt naisen vain oman subjektiviteettinsajatkeneana ja peilinä. Eikö esimerkiksi miehille ominainen "vieraisa käyminen" johdu pitkälti siitä, että hän luulee jo tuntevansa vaimonsa perinpohjin, eikä tämä enää herätä hänessä intohimoja? Ihmettelyn elähdyttämässä suhteessa ei tällaista kuitenkaan ilmene, koska suhde voi alkaa joka hetki uudestaan. Suhteen osapuolet kohtaavat toisensa toisina, eivät omien lukittujen asenteidensa ja toiveittensa peileinä.

Irigarayn ihmettelystä voi kyllä kehittää tästäkin eteenpäin: perusihmettelystä me nimitetään emme tiedä ihmettelyn kohteesta mitään, ihmettelyn kohde seisoo edessämme yhtenä isona kysymysmerkinä. Irigaray kuitenkin, sukupuolierosta tiukasti kiinnipitäen, otaksuu meidän tietävän, että toinen on nimenomaan mies tai nainen, ja siksi ihmettely menettää hänellä osan autenttisuudestaan ja liukuu uhkaavasti kohti valmiiden määritelmien ja rajausten kirkkoita. Ihmettelyn huippuunsa vieminen siis olisi mitä tehokkain väline koko sukupuolen käsitteen kyseenalaistamiseen, mihin monet naistutkijat ja useat tämän teoksen kirjoittajista myös pyrkivät.

Koko *Ruumiin kuvia* -teosta itse asiassa leimaa tietynlainen ihmettelevä ja kyselevä perusasenne. Esimerkiksi Eva Maria Korsisaaren Irigarayta ja Cixousia pohdiskeleva artikkeli alkaa pitkällä sarjalla kysymyksiä, ja tekijä julistaa avoimesti, että hän ei halukaan

antaa lukijalle lopullisia vastauksia, vaan toivoo, että jokainen vastaus toimisi siitana uusiin kysymyksiin. Ihmettely sävyttää myös Catharina Nordlundin kirjoitusta, joka ravistelee tuttua de Beauvoir -kuvaa. de Beauvoirsta jos kenestä on tullut naistutkimuksen piirissä todellinen tasa-arvofeminismin symboli ja arkkityyppi. Hänet nähdään tutkijaksi, joka suhtautuu yksioikoisen kielteisesti ruumiiseen ja kaikkeen siihen liittyvään ja antaa arvoa vain puhtaasti tietoisuuteen liittyville asioille. Nordlund kuitenkin kuljettaa de Beauvoiria kauemmaksi tästä sartrelaisesta mieli/ruumis -vastakkainasettelusta, tietoisuuden suvereenisuutta ruumiin kustannuksella juhlistavasta individualismista, kohti ympäristön ja yhteiskunnan merkityksen huomioon ottavaa näkemystä. Nordlund kytkee de Beauvoirin ajattelua Merleau-Pontyn filosofiaan, jonka mukaan olemisen on maailmassa olemista, ja jossa yksilö ei ole absoluuttisen vapaa annetuista oloista. Nordlund ei kuitenkaan kiellä de Beauvoirin "sartrelaisuutta", vaan asettaa sen Merleau-Pontyn näkemyksen rinnalle, tuoden esiin niiden välisen jännitteen - pyrkimättä kuitenkaan ratkaisemaan sitä. Tämän lisäksi hän poimii esiin monia kohtia de Beauvoirin teksteistä, jotka antavat toisilleen tukkapölyä: de Beauvoir esimerkiksi toteaa yhtäältä, että naisen seksuaalisuus ja naisruumis ylipäätään on taakka vain patriarkaatissa ja sen arvojen läpi nähtynä, mutta toisaalla hän taas julistaa, että naisen seksuaalisuus on passiivista vajoamista immanenssin pimeyteen. Paikoin hän taas näkee valon kajastavan tästä pimeydestä: Merleau-Pontyn tukeutuen hän väittää, että maailma on epämääräinen ja hämärä paikka eli naisen antautuminen seksuaalisuudelleen merkitseekin syväskellusta todellisuuden ytimeen; näin ollen nainen kokee seksuaalisuutensa autenttisemmin kuin mies... Nordlund paljastaa siis sen, että de Beauvoir kulki monia eri polkuja samanaikaisesti, mikä on mielestäni positiivista ja täysin ymmärrettävää: de Beauvoirinhan oli paitsi tutkija myös kirjailija, jonka elämänmakuiset teokset sisältävät yhtä ristiriitaisia näkökulmia ja ajatuksia kuin itse elämäkin.

Ihmettelyn lisäksi teoksessa avaa uusia uria Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologia. Ruumista on tutkailtu kautta länsimaisen ajattelun historian jos jonkinlaisista horisonteista. Yhteistä kaikille tarkastelutavoille on kuitenkin ollut se, että niissä ruumis hahmotetaan yksinomaan objektiksi, ei koskaan subjektiksi. Näin on ollut jopa naistutkimuksessa, jonka tunnettu sex/gender -jako suo (perinteiseen mieli/ruumis -dualismiin nojaten) vapauden ja muutoksen mahdollisuuden vain gender-tason ilmiöille. Sex eli ruumiin sfääri näyttäytyy sille ainoastaan mykkänä ja muuttumattomana objektina. Ruumiinfenomenologian lähtökohdaksi on, että myös ruumis voi olla subjekti, ja että sekin kykenee

muuttamaan ja luomaan merkityksiä. Ruumiin subjektiviteetti ilmenee siinä, että yksilö ei pysty näkemään sitä ulkopuolelta, ei ylhäältä mielensä avaruuksista kuten hän näkee muut oliot. Tämä johtuu siitä, että yksilö on aina sidottu ruumiiseensa, identtinen sen kanssa: ruumis on maailmassa olemisen perusehto ja -edellytys. Ilman ruumista en lue, kirjoita, ajattele...

Myös kieli ja merkitykset ovat alunperin ruumiillisia: lapsi ei opi kieltä ja ajattelua aapisia selaamalla, vaan toimimalla tietyissä tilanteissa tietyillä tavoilla: tarttumalla, hyväilemällä, laulamalla, nauramalla, itkemällä, tanssimalla jne. Muodollinen kieli ja mieli syntyvät vasta myöhemmin, ne ovat kalpeita abstraktioita tästä aistimellisesta toiminnan kielestä. Ruumiinfilosofian peruskäsitteitä ovatkin ele, ilme ja tyyli. Ruumis ei ole mykkää ja passiivista materiaa, vaan se luo aktiivisesti merkityksiä ja kommunikoi maailman kanssa erilaisten ilmeiden ja eleiden välityksellä.

Ruumiinfilosofian suuri arvo eritoten naistutkimukselle on siinä, että se romuttaa mieli/ruumis- ja luonto/kulttuuridualismien lisäksi nimenomaan kahlitsevan mies/nainen -dikotomian: sukupuolia ei voi erottaa toisistaan pysyvän biologisen perustan kautta, vaan mies ja nainen määrittyvät suhteellisuutena ja liikkuvina tyyllisinä identiteetteinä, jotka voivat omaksua piirteitä myös toisiltaan. Ruumiinfilosofian perusajatuksia esittelee tiiviissä ja yksinkertaisessa muodossa Milla Rautaparta. Muut kirjoittajat käyttävät ja soveltavat sitä sitten eri tavoin: esimerkiksi Martina Reuter käyttää sitä anoreksiaa koskevan ymmärryksen laajentamiseen, Soili Petäjänmäki löytää sen heijastuksia Judith Butlerin teksteistä, Sara Heinämaa tarkastelee sen raamien läpi Irigarayn käsityksiä, Catharina Nordlund puolestaan huomaa sen roolin olleen merkittävän myös de Beauvoirin ajattelussa.

Itse asiassa ruumiinfilosofia on niin vahvasti tapetilla tässä teoksessa, että voisi melkein puhua tietynlaisesta "merleau-pon-tylaisuudesta": kirjoittajat ottavat ruumiinfilosofian omakseen ehkä hieman liian kriittikittömästi, ja eräänlainen "kaikki tiet vievät ruumiinfilosofiaan" -asenne vaivaa teosta. Silloinkin, kun ruumiinfilosofiaa verrataan ja kytketään muihin suuntauksiin, muita suuntauksia tarkastellaan nimenomaan ruumiinfilosofian kannalta ja ehdoilla. Tässä piilee hienoinen "ismiytymisen" vaara, tosin tätä vaaraa on vaikea huomata, koska ruumiinfilosofia – perinteisistä "ismeistä" poiketen – niin avoimesti ja suorasanaisesti kuuluttaa ylittävänsä kaikki dikotomiat ja pysyvät olemukset korostamalla liikettä ja toimintaa. Kuitenkin ruumiinfilosofiaakin on teoria, maailman-katsomus, joka omaa tietyt vakaat lähtökoh-

dat, jotka sulkevat pois vastakkaiset lähtökohdat. Sekin määrittää ja rajaa todellisuudelle tietyn perusluonteen. Se väittää, että todellisuus on perusluonteeltaan nimenomaan ruumiillista toimintaa, ei henkistä pysyvyyttä, ja että kieli ja merkitykset nousevat nimenomaan ruumiin liikkeistä, eivätkä putoa huu-lillemme platonisten ideoiden taivaalta – ja näin se on näkymättömin säikein kytkeytynyt dikotomisuuteen ja olemusajatteluun.

En tahdo sanoa, etteikö ruumiinfilosofia olisi tärkeä ja olennaisesti uusia ulottuvuuksia avaava oppi. Tahdon vain korostaa sitä, että sekin on vain yksi oppi muiden joukossa. Se on mitä erinomaisin väline ja työkalu tiettyjen ongelmien selvittämiseen, siinä missä monet muut teoriat joidenkin toisten ongelmien, mutta ei sen enempää.

Pekka Wahlstedt

KETTUTYÖISTÄ JA SUSIETIIKOISTA

Leena Vilka:

Eläinten tietoisuus ja oikeudet, kettutyttöfilosofiaa ja susietiikkaa.

Yliopistopaino, Helsinki 1996.

Sekä akateemisessa työssä että käytännön eläinsuojelutyössä kunnostautunut Leena Vilka lienee tällä hetkellä ainoa suomalainen filosofi, joka mielletään varsinaiseksi ympäristöfilosofiksi. Hänen johdatusteoksensa "Ympäristöetiikka: Vastuu luonnosta, eläimistä ja tulevista sukupolvista" (Yliopistopaino, Helsinki 1993) on toistaiseksi ainoa alan yleisesitys Suomessa. Eläinten oikeuksista käydyn keskustelun myötä hänen "kak-kosaiheensa", eläinten oikeudet on kuitenkin kiinnittänyt enemmän huomiota. Tätä julkisuustusta vasten ymmärtäkin tämän teoksen raflaavan alaotsikon. Vilkan itsensä mukaan teoksen kirjoittamisen motiivina on ollut hänen aikaisempien ajatuksiensa kokoaminen hakuteokseksi, johon hän voi viitata tulevissa kirjoituksissaan, sekä tarjota oppikirjaksi kelpaava yleisesitys eläin keskustelun vaihtelevasta retorikasta. Monista hänen aikaisemmista kirjoituksistaan poiketen tämä ei olekaan poleeminen teksti, vaan sävyllään paikka paikoin jopa neutraali kuvaus eläinsuojelu- ja eläinoikeusfilosofiasta.

Vilka ei kiellä omaa asennettaan eläinkäsitykseen, mutta hän ei pyri tarjoamaan lukijalle valmista oppirakennelmaa. Hänen työhypoteesinsa on väljä: eläimille kuuluu moraalisia ja lainsäädännöllisiä oikeuksia niiden tietoisuuden ja kärsimiskyvyn perusteel-